

APPROACHES TO ENSURING FOOD SECURITY IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

O. Boki

Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

Key words:

*Food security
Modern challenges
Conceptual scheme
FAO principles
Evaluation of indicators
Ensuring*

Article history:

Received 11.09.2024
Received in revised form
26.09.2024
Accepted 10.10.2024

Corresponding author:

O. Boki
E-mail:
mkt_inprod_naana@ukr.net

Citation: Бокій О. В. (2024). Підходи до забезпечення продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів. *Наукові праці НУХТ*, 30(5), 87—103.
DOI: 10.24263/2225-2924-2024-30-5-8

ABSTRACT

The relevance of the study is due to the growing role of food security in the conditions of modern risks and the need to modernize scientific approaches to the basic principles of food security and assessment.

The purpose of the work was to improve the basic principles of food security and approaches to its assessment in the conditions of modern challenges. The evolution of the concept of food security at the legislative level in Ukraine were analyzed. In particular, the new edition of the Law "On National Security" does not single out food security, unlike the previous one. In retrospect, based on the experience of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), the evolution of the fundamental concepts and principles of food security in the world, which cover the directions of availability, access, use and stability, is explored. The expediency of approving the main principles and concepts of food security and its strategic directions at the legislative level has been revealed. The National Methodology for assessing food security needs to be updated, taking into account modern realities. The proposed conceptual model of ensuring food security in the context of achieving the Sustainable Development Goals takes into account internal and external challenges, factors and opportunities and should serve as an effective tool for the formation of agricultural policy directions in the field of food security, improvement of the basic principles of food security. The sequence of actions regarding the implementation of the basic principles and monitoring of food security should contain 10 main directions, including the approval of the concepts and algorithm of its monitoring, adaptation of global approaches to the assessment of food security at the national level. Food security assessment approaches should take into account FAO principles, and the results should be regularly published on government web resources.

ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

О. В. Бокій

Інститут продовольчих ресурсів НААН України

Актуальність дослідження обумовлена зростанням ролі продовольчої безпеки в умовах сучасних ризиків і необхідністю оновити наукові підходи до основних засад продовольчої безпеки та оцінки.

Мета статті полягала в удосконаленні основних засад продовольчої безпеки і підходів до її оцінки в умовах сучасних викликів. Проаналізовано еволюцію поняття продовольчої безпеки на законодавчому рівні в Україні. З'ясовано, що нова редакція Закону України «Про національну безпеку» не виокремлює продовольчу безпеку, на відміну від попередньої. У ретроспективі на досвіді Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) досліджено еволюцію основоположних понять і принципів продовольчої безпеки у світі, які охоплюють напругу наявності, доступу, використання і стабільності. Виявлено доцільність затвердження на законодавчому рівні основних принципів і понять продовольчої безпеки, її стратегічних напрямів. Потребує оновлення національна методика з оцінки продовольчої безпеки з урахуванням сучасних реалій. Запропонована концептуальна модель забезпечення продовольчої безпеки у контексті досягнення цілей сталого розвитку враховує внутрішні та зовнішні виклики, чинники і можливості та має слугувати дієвим інструментом для формування напрямів аграрної політики у галузі продовольчої безпеки, вдосконалення основних засад продовольчої безпеки. Послідовність дій щодо реалізації основних засад та моніторингу продовольчої безпеки має містити 10 основних напрямів, серед яких затвердження понять та алгоритму її моніторингу, адаптація світових підходів до оцінки продовольчої безпеки на національному рівні. Підходи до оцінки продовольчої безпеки мають враховувати принципи ФАО, а результати — регулярно оприлюднюватися на державних веб-ресурсах.

Ключові слова: продовольча безпека, сучасні виклики, концептуальна схема, принципи ФАО, оцінка показників, забезпечення.

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки в Україні і світі є нагальною світовою проблемою, оскільки повноцінне харчування задовольняє повсякденні першочергові потреби людини, впливає на стан здоров'я та всі сфери життєдіяльності. За даними ФАО і Всесвітнього банку, у 2024 р. продовольча безпека буде однією із найбільш критичних проблем. І саме тому Всесвітній банк включив питання продовольчої безпеки і продовольчого забезпечення до восьми найбільш глобальних проблем людства, що потребують мобілізації ресурсів та захисту доходів громадян у світі. Вартість допомоги банку оцінюється у 45 млрд дол. США, що в 1,5 раза перевищує попередньо заплановані у 2022 р. кошти (Worldbank, 2024).

В умовах глобалізації сучасного світу та викликів, що стоять перед продовольчими системами країн, вирішення проблеми продовольчої безпеки стає пріори-

тетним, а сучасні реалії обумовлюють необхідність нових підходів до концептуальної складової та оцінки її рівня. Важливо також враховувати випадки, коли продовольство в країні виробляється в достатній кількості, але значна частина населення не може його придбати через обмежену купівельну спроможність або неможливість фізичного доступу до продукції.

Сучасний розвиток економіки та виклики війни, пандемії, глобального потепління призводять до погіршення ситуації у продовольчому секторі, що впливає на продовольче забезпечення населення та знижує рівень продовольчої безпеки. Водночас продовольча система характеризується новими можливостями, що обумовлені сучасними інноваційними досягненнями у продовольчій сфері, зміною структури харчування у бік оздоровчої продукції для все більшого прошарку населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні підходи до основних засад продовольчої безпеки, показників її оцінки, діяльності продовольчої системи і харчової промисловості в її складі, спрямованої на зміцнення продовольчої безпеки, досліджували у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Сичевський, О. Коваленко, В. Гобела, С. Мельник, М. Курляк, А. Allee, R. Moore та багато інших видатних вчених.

У праці (Сичевський, 2019) розглядаються питання глобальної продовольчої безпеки та місця України в її досягненні. Автором проаналізовано рейтинг країн за рівнем продовольчої безпеки GSFI. Як показує рейтинг, Україна, маючи високий аграрний потенціал, відстає від країн-сусідів — Польщі, Угорщини, Румунії, Білорусі. Важливий індикатор — ВВП на одну особу, є показником індивідуального доходу і доступності продовольства.

Коваленко О. із співавторами (Коваленко, Куць, & Бокій, 2020) наголошують на концептуальних засадах економічної політики і механізмах розвитку харчової промисловості, які передусім повинні бути спрямовані на досягнення продовольчої безпеки країни, а методичні підходи авторів спрямовані на структурування сфер впливу для досягнення поставлених цілей.

Викликають науковий інтерес вітчизняні дослідження щодо оцінки продовольчої безпеки під час війни за допомогою інтегрального показника (Гобела, Мельник, & Курляк, 2022). На підставі чотирьох індикаторів (економічної та фізичної доступності, якості та безпеки, сталості та адаптації до зміни клімату) вчені розраховували інтегральний показник продовольчої безпеки держави і надали безпеккові орієнтири України під час воєнного стану, а також порівняли показники України та світу.

Серед напрацювань зарубіжних вчених слід відмітити оцінку продовольчої безпеки для людей з обмеженими можливостями, що є найбільш вразливими до її відсутності та потребують уваги з боку відповідних організацій і «стратегій втручання» на рівні громади (Moore, Dada, Emmambux, & Samuels, 2021).

У (Allee, Lynd, & Vaze, 2021) досліджено чинники продовольчої безпеки на нові шкали її оцінки (FIES) і показників Глобального індексу продовольчої безпеки (GFSI). Вчені прийшли до висновку, що найбільш впливовими чинниками на рівень продовольчої безпеки серед домогосподарств були витрати на кінцеве споживання на одну особу (HFCE). Також суттєвий вплив мали такі загальновизнані

індикатори продовольчої безпеки, як виробництво та урожайність зернових, ефективність логістики.

Griver S. та Fischhendler I. (Griver, & Fischhendler, 2021) проаналізували соціальну конструкцію продовольчої безпеки в нестабільних умовах на прикладі Ізраїлю, які наразі притаманні і для України. Дослідники показали, що поняття продовольчої безпеки стратегічно використовувалося для визначення різноманітних питань, пов'язаних з продовольством. Зниження продовольчої безпеки було пов'язано з кризовими явищами і соціальними контекстами — війною, глобальним потеплінням, зростанням вартості життя, рівня ожиріння населення тощо.

Nicholson C. F. із співавторами (Nicholson etc., 2021) довели важливість вдосконалення індикаторів продовольчої безпеки і системи її оцінки на рівні домогосподарств і регіонів, які здебільшого зосереджені на сільськогосподарському виробництві, що визначають доступність їжі. Вчені пропонують вдосконалити підходи до оцінки продовольчої безпеки шляхом врахування показників доступу до їжі та стабільності в моделі сільськогосподарських систем.

Аналіз особливостей трансформації продовольчої системи Китаю, яка характеризується збільшенням м'яса та кормів і спрямована на зміцнення продовольчої безпеки, виявив зменшення зв'язку між трансформацією продовольчої системи країни і забезпеченістю населення продовольством, а також тенденції щодо збільшення споживання м'яса птиці та імпорту фуражного зерна (Zhao, Li, & Wang, 2023).

Сучасні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів охопили широке коло питань у галузі теоретичного і практичного обґрунтування питань, пов'язаних із продовольчою безпекою. Водночас нові реалії, ризики і виклики, що стоять перед продовольчими системами країн обумовлюють необхідність осучаснення основних засад продовольчої безпеки і підходів до її оцінювання та більш поглиблених досліджень. Тому питання, пов'язані зі зміцненням продовольчої безпеки та її теоретичним обґрунтуванням, є своєчасними і актуальними.

Метою дослідження є вдосконалення основних засад продовольчої безпеки і підходів до її оцінки в умовах сучасних викликів.

Матеріали і методи. У дослідженні застосовано загальнонаукові методи пізнання, методи і принципи економічної теорії. За допомогою *діалектичного та монографічного методів* оцінено основне законодавство з питань продовольчої безпеки і напруження продовольчої та сільськогосподарської організації ФАО щодо основних принципів і визначення продовольчої безпеки. *Метод системного узагальнення і табличний метод* застосовані при оцінці здобутків вчених відносно основних принципів та аспектів продовольчої безпеки. Концептуальну модель забезпечення продовольчої безпеки побудовано за допомогою *графічного методу і методу системного узагальнення*. Інформаційною базою досліджень слугують сайт Верховної Ради України (законодавство України), база даних Державної служби статистики України, продовольчої та сільськогосподарської організації ФАО, Міністерства соціальної політики і продовольства.

Викладення основних результатів дослідження. Проблему продовольчої безпеки на теоретичному і практичному рівні загострює воєнний стан в Україні, що ускладнює логістику, гуманітарну ситуацію і доступ населення до продоволь-

ства. Внаслідок військової агресії посилилася загроза фізичній безпеці, ускладнився доступ до їжі і ліків. Згідно з доповіддю ООН, станом на 2024 рік 40% населення потребує гуманітарної допомоги, зокрема із 7 тис. мешканців, евакуйованих із Харківської області, у більшості був відсутній доступ до продовольства. Гуманітарної допомоги потребує 40% населення (ООН, 2024).

За даними Міністерства соціальної політики України (Внутрішньо переміщені особи, 2024) станом на початок 2024 р. було зареєстровано 4,9 млн лише внутрішньо переміщених осіб. Тому проблема гарантування продовольчої безпеки є однією із основоположних у світовому та загальнонаціональному масштабі, оскільки достатня кількість їжі та можливість її придбання у будь-який момент, визначає умови життєдіяльності людини.

Відносини у сфері продовольчої безпеки мають регулюватися законодавством країн, водночас в Україні чітко не прописано визначення основоположного терміну «продовольча безпека», не прийнято закон, що регулює відносини у сфері продовольчої безпеки.

Основні положення стосовно продовольчої безпеки визначені ст. 48 Конституції України, якою гарантовано достатній життєвий рівень кожного для себе і своєї сім'ї, що включає достатність харчування, одягу, житла (Конституція України, 2016). У Законі від 19.06.2003 № 964-IV «Про основи національної безпеки України», який втратив чинність, забезпечення продовольчої безпеки визначалося як пріоритет національної безпеки (Про основи національної безпеки України, 2003). До загроз національної безпеки Законом було віднесено критичний стан із продовольчим забезпеченням населення і неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороби, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, економічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин і похідних продуктів.

Водночас у новій редакції Закону «Про національну безпеку України» 2018 р., зміни до якого прийнято у 2023 р., продовольчу безпеку України не представлено взагалі (Про національну безпеку України, 2018).

Поняття продовольчої безпеки було закріплено в Законі України від 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» і трактувалося, як «захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» (ст. 2.13) (Про державну підтримку сільського господарства України, 2004). Перша стаття документу наголошує, серед іншого, що «Закон визначає основи державної політики ... щодо забезпечення продовольчої безпеки населення.

У липні 2024 р. було схвалено Стратегію продовольчої безпеки України до 2027 р. та затверджено план заходів з її реалізації. У Стратегії зазначено, що «продовольча безпека країни за визначенням Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй — це система, яка чітко функціонує для забезпечення всіх прошарків населення харчовими продуктами за прийнятими фізіологічними нормами за рахунок власного виробництва та необхідного імпорту тих продуктів харчування, для виробництва яких відсутні внутрішні умови». Опера-

ційним планом заходів з реалізації Стратегії передбачені завдання у галузі сприяння виробництва харчових продуктів, забезпечення економічної доступності продовольства і безпекової компоненти продовольчої безпеки (Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації, 2024).

В умовах воєнного стану було прийнято Закон України, яким внесено зміни до законодавства для забезпечення продовольчої безпеки (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, 2022). Водночас основні положення закону насамперед стосуються оренди землі.

Світовою проблемою продовольчої безпеки займається продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) — спеціалізований заклад ООН, який очолює міжнародні зусилля у боротьбі з голодом і має за мету забезпечити продовольчу безпеку для всіх та гарантувати постійний доступ населення до високоякісного харчування. Організація нараховує 194 держави-члени, працює більш ніж у 130 країнах світу (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2023). Також глобальною продовольчою безпекою опікується Всесвітня продовольча програма (WFP) — гуманітарна організація, яка була створена у 1961 р. в Римі під егідою ФАО, забезпечує щороку 4 млн т продовольства і є лауреатом нобелівської премії миру 2020 р. (World Food Programme, 2023); Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку МФСР — спеціалізований заклад ООН, який мобілізує фінансові ресурси для збільшення виробництва продовольства та покращення харчування населення країн, що розвиваються (International Fund for Agricultural Development, 2023). У цих країнах 75% населення за межами бідності проживає у сільській місцевості, водночас на підтримку аграрного сектору направляється лише 4% коштів світової спільноти.

У 1974 р. у межах ФАО було створено Комітет із всесвітньої продовольчої безпеки (КВПБ) зі штаб-квартирою у Римі. Комітет обговорює питання продовольчої безпеки на глобальному рівні і розробляє рекомендації для країн з питань продовольчої безпеки і харчування. У 2021 р. до КВПБ приєдналася Україна.

Комітетом із всесвітньої продовольчої безпеки було надано огляд історичної еволюції термінів «продовольча безпека», «безпека харчування» та досліджено різноманітність їх вживання. Загалом, термін «продовольча безпека» походить від вислову «свобода від голоду», що в подальшому переріс у більш широке поняття, яке охоплює наявність продовольства, доступ до нього, стабільність його постачання та використання (Global strategic framework for Food Security and Nutrition, 2017). Базове поняття продовольчої безпеки було сформульовано у часи другої світової війни, у 1943 р., коли представники 44 урядів зустрілися у США (Гот Спрінгс, штат Вірджинія). Вони прийшли до висновку необхідності надійного, належного і відповідного постачання продовольства для будь-якої людини, до того ж під терміном «належне» — розумілася кількісна складова продовольчого постачання, «відповідне» — поживний склад продовольства, що постачалося. У часи голоду розколотої війною Європи проблему «свободи від голоду» учасники конференції вважали першочерговим завданням. Для досягнення в майбутньому належного рівня харчування для кожного необхідні глобальне економічне зростання і створення робочих місць.

Продовольча і сільськогосподарська політика у 50—60-х роках двадцятого сторіччя концентрувалася передусім на підвищенні врожайності, виробництва і збуту основних сільськогосподарських культур, зокрема пшениці і рису. У цей період основні країни-експортери надлишки продовольства спрямовували на гуманітарні програми допомоги.

З метою розповсюдження поняття продовольчої безпеки у 1966 р. Організацією Об'єднаних Націй (ООН) був прийнятий Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. У статті 11 пакту визначалося право бути вільним від голоду, державам приписувалося прийняти заходи для «поліпшення методів виробництва, збереження і розподілу продовольства шляхом застосування технічних і наукових знань в повному обсязі і шляхом поширення інформації про принципи харчування ... «і» ... для забезпечення справедливого розподілу світових поставок продовольства в залежності від необхідності (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966).

Неврожайний період у світі в сімдесяті роки двадцятого сторіччя призвів до вичерпання світових запасів зерна, дефіциту продовольства на ринках, підвищення цін на харчові продукти у багатьох країнах та істотного зниження наявності обсягів зернових та інших вуглеводних харчових продуктів на одну особу.

Для вирішення поточних проблем у Римі в 1974 р. відбулася Всесвітня продовольча конференція, на якій продовольчу безпеку було визначено як «постачання в усі часи і в усьому світі належних основних продуктів харчування в обсягах, достатніх для підтримки неухильного зростання споживання продовольства і регулювання коливань виробництва і цін», яке є актуальним і на сьогодні.

Від сімдесятих років двадцятого сторіччя позбавлення прав на харчування вважалося проблемою державної політики і потребувало вжиття відповідних заходів, серед яких — планування постачання продовольства.

У 1996 р. учасники Всесвітнього продовольчого саміту прийняли Римську декларацію з всесвітньої продовольчої безпеки. Було наголошено, що «продовольча безпека існує лише тоді, коли всі люди в будь-який час мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, що дозволяє задовольняти їх харчові потреби і переваги для ведення активного та здорового способу життя». Тобто вже у 1998 р. було визначено і затверджено чотири основні принципи продовольчої безпеки — наявність, доступ, використання, стабільність і проголошено здоровий спосіб життя. Римська декларація визначала продовольчу безпеку як стан економіки, за якого населенню країни в цілому і кожному громадянину зокрема гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів такої якості, асортименту та обсягів, які необхідні та достатні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення населення країни. Декларація Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки у 2009 р. підтвердила закладені у 1998 р. чотири основні принципи (Global strategic framework for Food Security and Nutrition, 2017; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966).

Таким чином, основні принципи продовольчої безпеки на рівні ФАО змінювалися і розвивалися (рис. 1).

1943 р. <i>надійність</i> — доступ до продовольства; <i>належність</i> — у достатній кількості; <i>відповідність</i> — поживний склад продовольства	1983 р. <i>достатність</i> — поставок продовольства; <i>стабільність</i> — поставок продовольства і ринків; <i>забезпеченість</i> — доступ до поставок	1996, 2009 рр. <i>наявність</i>; <i>доступ</i>; <i>використання</i>; <i>стабільність</i>.
--	---	---

Рис. 1. Еволюція підходів до основних принципів продовольчої безпеки
Джерело: сформовано за матеріалами (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2023)

Згідно із засадами ФАО, «продовольчої безпеки буде досягнуто за наявності у всіх людей постійного фізичного, соціального і економічного доступу до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, що дає змогу задовольняти їх харчові потреби і смакові переваги для ведення активного та здорового способу життя» (Global strategic framework for Food Security and Nutrition (GSF), 2017).

Урізноманітнені підходи до визначення самого поняття продовольчої безпеки базуються передусім на напрацюваннях ФАО. Узагальнення напрацювань вчених щодо основних принципів та аспектів продовольчої безпеки дало змогу виявити її політичну, економічну та соціальну складові; принципи самозабезпеченості, стабільності, доступності, якості, збалансованості, достатності (табл. 1). З точки зору взаємозв'язків, важливо виділити такі аспекти, як причинність та управління зворотнім зв'язком.

Таблиця 1. Узагальнення напрацювань вчених щодо основних принципів та аспектів продовольчої безпеки

№ з/п	Вчені	Основні принципи та аспекти продовольчої безпеки
1	2	3
1.	Кваша І. (Кваша, 2000)	<i>Основні принципи продовольчої безпеки:</i> <i>Політичний</i> — здатність держави підтримувати свій стабільний позитивний міжнародний імідж як конкурентної на аграрних зовнішніх ринках країни, забезпечувати своїм громадянам споживання повноцінних харчових продуктів відповідно до прийнятих міжнародних стандартів та норм. <i>Економічний</i> — характеризує здатність держави до мобілізації внутрішніх ресурсів і агроекономічного потенціалу країни для організації виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення населення продовольством здебільшого власного виробництва і таким чином гарантувати економічну самостійність, достатню незалежність від зовнішніх ринків. <i>Соціальний</i> — визначає зайнятість населення в аграрному секторі економіки з відповідною продуктивністю праці, її оплатою, з передбаченням повного забезпечення інфраструктурними факторами функціонування сільських районів.

1	2	3
2.	Манзій І. Б. (Манзій, 2008)	<i>Самозабезпеченість</i> — здатність держави (регіону) за рахунок власних виробничих потужностей забезпечити продовольчі потреби більшої частини населення відповідної територіально-адміністративної одиниці; <i>стабільність</i> — підтримання безпечного рівня перехідних запасів продовольства держави; <i>незалежність</i> — відсутність залежності від імпортних продовольчих поставок (не більше 30%); <i>доступність</i> — забезпечення доступності кожної людини до продовольчих ресурсів в кількості, якості та асортименті, що відповідають науково-обґрунтованим нормам споживання; <i>якість</i> — досягнення збалансованого і повноцінного рівня харчування населення за рахунок споживання високоякісних та екологічно безпечних продуктів харчування; <i>збалансованість</i> — споживання високоякісних продуктів харчування в достатній для ведення активного й здорового життя кількості з відповідним вмістом макро- та мікроелементів для раціонального харчування; <i>достатність</i> — доступ до продовольчих ресурсів всіх верств населення за рахунок наявного платоспроможного попиту.
3.	Залізнюк В. П. (Залізнюк, 2018)	<i>Причинність</i> — визначення причинно-наслідкових зв'язків між процесами експорту, імпорту, виробництва, розподілу та споживання продуктів харчування у діалектичній послідовності; <i>управління зі зворотним зв'язком</i> — визначення позитивних і негативних зворотних взаємовідносин в управлінні розвитком галузей національної економіки, що забезпечують населення продовольством.
4.	Алексєєва Я. (Алексєєва, 2015)	<i>Забезпеченість</i> населення харчовими продуктами; <i>фізична доступність продовольства</i> кожній людині; <i>ефективний розвиток АПК</i>; <i>загальний економічний ріст</i>, який дає змогу задовольняти потреби населення у харчуванні; <i>накопичення запасів продовольства</i> на випадок надзвичайних ситуацій; <i>рівень самозабезпеченості</i> населення і держави продовольством.
5.	Малигіна В. (Малигіна, 2011)	<i>Наявність</i> — виробництво, використання запасів та імпорт; <i>адекватність</i> — збалансованість харчування та безпека продовольства; <i>стабільність</i> — навколишнього середовища, справедливий розподіл і державне регулювання сфер споживання та виробництва; <i>ефективність використання</i> — переробка, зберігання та споживання; доступність продовольчого постачання, фізична наявність і купівельна спроможність.
6.	Колісник Г. М. (Колісник, 2015)	<i>Соціальність</i> — передбачає цільову спрямованість кожної складової системи на задоволення харчових потреб людини; <i>комплексність</i> — одночасний вплив на всі складові системи; <i>системність</i> — всебічний підхід до вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших аспектів проблеми продовольчої безпеки.

1	2	3
7.	Бабич М. (Бабич, 2018)	Стан системи, рівень доступу, механізм забезпечення, поділ на рівні ієрархії.
8.	Nicholson C. F. із співавторами (Nicholson etc, 2021)	Важливість доступу до їжі та стабільності для сільськогосподарських систем і продовольчої безпеки.
9.	Griver S. та Fischhendler I. (Griver, & Fischhendler, 2021)	Використання поняття продовольчої безпеки для різноманітних проблем, що пов'язані з продовольством. Вплив кризових і соціальних явищ на рівень продовольчої безпеки.

Систематизація напрацювань вчених і фахівців ФАО щодо еволюції та визначення поняття й основних принципів та аспектів продовольчої безпеки виявила доцільність єдиного визначення на законодавчому рівні термінів і понять у галузі продовольчої безпеки та створення дієвої системи моніторингу її показників. Основні принципи та засади продовольчої безпеки мають містити політичну, економічну, соціальну та екологічну складові.

Сучасні засади продовольчої безпеки можна представити у вигляді концептуальної моделі (рис. 2). Україна, формуючи основні засади продовольчої безпеки, має наслідувати передовий досвід країн ЄС і багаторічні напрацювання ФАО.

Зовнішні чинники впливу, ризики, виклики і можливості інституційного середовища та продовольчого сектору впливають на стан продовольчої безпеки країни й продовольче забезпечення домогосподарств. Мети можна досягти у контексті досягнення Цілей сталого розвитку в галузі забезпечення продовольством і підтримання належного рівня якості життя населення.

Досягненню продовольчої безпеки сприятиме реалізація можливостей країни, зокрема виконання положень Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, розвитку аграрного сектору, міжнародна та національна допомога, особливо у сфері підтримки вразливих верств населення.

Основні складові продовольчої безпеки відповідають основоположним принципам, проголошеним ФАО: наявність, доступ, використання, стабільність, за підтримки чистої екології та здорового харчування населення.

Підходи щодо оцінки продовольчої безпеки в Україні і світі змінювалися на етапах розвитку економіки та суспільства. На початковому етапі основними індикаторами були запаси зернових і доходи населення. Продовольча і сільськогосподарська організація ООН – ФАО розглядає продовольчу безпеку з точки зору фізичної та економічної доступності, стану харчування, стабільності ринків і водних ресурсів. У щорічних звітах ФАО «Стан справ у галузі продовольчої безпеки та харчування у світі», які були представлені у 2015 р. (попередньо під назвою «Стан справ у зв'язку з відсутністю продовольчої безпеки у світі») оцінювалися показники продовольчої безпеки в контексті досягнення Цілей сталого розвитку – насамперед індикатор розповсюдженості недоїдання (РН), показник за шкалою сприйняття відсутності продовольчої безпеки (ШСВПБ).

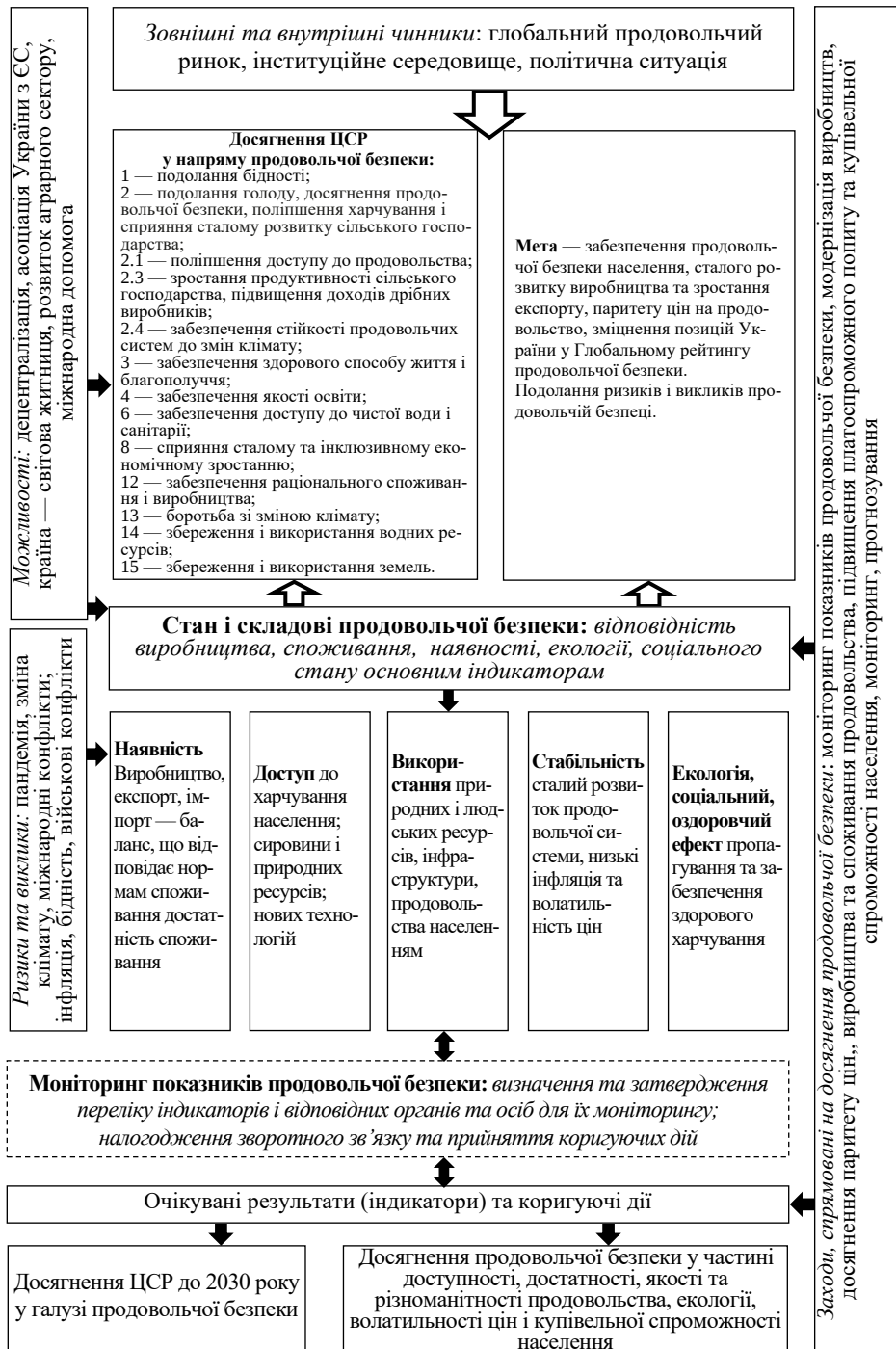

Рис. 2. Концептуальна модель забезпечення продовольчої безпеки
(джерело: сформовано автором)

Ситуація з продовольчою незабезпеченістю у світі також оцінюється волатильністю цін на продовольство. Важливий показник продовольчого забезпечення — вартість економічної доступності здорового раціону харчування. (ВЕДЗР) (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2023).

У звіті ФАО з продовольчої безпеки за 2023 р. відмічалось, що, після подолання наслідків пандемії в економіці у 2021 р., війна в Україні, у яку залучені два найвагоміших постачальники сільськогосподарської продукції у світі, призвела до потрясінь на ринках сировини та електроенергії, стримала розвиток економік і посилила ситуацію невизначеності (The State of Food Security and Nutrition in the World Report, 2023). Погіршує ситуацію із продовольчою незабезпеченістю світовий і внутрішній ріст цін на харчові продукти і сировину для їх виготовлення.

В Україні методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки було затверджено Постановою КМУ від 05.12.2007 р. № 1379, яка потребує оновлення, з урахуванням підходів ФАО, нових викликів і можливостей (Деякі питання продовольчої безпеки, 2007). Показники продовольчої безпеки до 2016 р. оприлюднювалися на сайті Міністерства економіки, в подальшому — на сайті неурядової експертної організації. Окремі індикатори продовольчої безпеки, які використовує і ФАО у своїх звітах, оприлюднені на сайті Державної служби статистики в контексті звіту щодо виконання Цілей сталого розвитку (ЦСР) в Україні, на національній платформі ЦСР. Зокрема, 2.1 (щодо забезпечення доступності збалансованого харчування), 2.2—2.4 (підвищення продуктивності сільського господарства, створення стійких продовольчих систем, зниження волатильності цін на харчування) (Державна служба статистики України, 2024).

Всесвітній індикатор — Індекс глобальної продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), який аналізує стан продовольчої безпеки і охоплює групи інтегральних показників, шляхом міжнародних порівнянь: фізичної та економічної доступності, наявності, якості та безпеки, а також стану природних ресурсів та стійкості в регіоні. Індекс інтегрує динамічну кількісно-якісну модель, засновану на показниках продовольчої безпеки у країнах світу. За індексом глобальної продовольчої безпеки Україна у 2019—2022 рр. займала відповідно 52, 54, 58 і 71 місце серед 109—113 країн (залежно від року дослідження). При цьому охоплюється коло індикаторів, що значно перевищує вітчизняну методику (Global Food Security Index (GFSI), 2022).

Для України одне з найслабших місць — відсутність зобов'язань щодо продовольчої безпеки та доступу до харчування. Водночас високо оцінено постачання харчування, задовільним є показник наявності державних програм.

Позиції України у Глобальному індексі продовольчої безпеки можуть бути суттєво підвищені за рахунок «непродовольчих» чинників — політичної стабільності, покращення макроекономічної ситуації, зростання доходів населення (Сичевський, 2019). Дієві чинники — підвищення ефективності державного регулювання, системи моніторингу показників.

В умовах війни, у квітні 2022 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено План заходів для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану (Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, 2022) (рис. 3).

Рис. 3. План заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану
 (Джерело: сформовано автором за (Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, 2022))

Моніторинг стану продовольчої безпеки на підставі аналізу балансів попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції сприятиме оперативному виявленню рівня забезпеченості основними видами продовольства.

Заходи забезпечення продовольчої безпеки доцільно доповнити напрямом захисту вразливих верств населення, що передбачає формування адресної бази даних для надання продовольчої та фінансової допомоги, знижок на харчові продукти (за прикладом ініціативи АТ «Київхліб» – пільгові ціни на соціальну продукцію за «карткою киянина») і постачання продукції додому.

Напрямок забезпечення територіальних громад продовольчими товарами акцентує увагу на проблемах постачання продовольства до зони бойових дій, формування стратегічного резерву продукції та створення умов для самозабезпечення харчовими продуктами. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності спрямоване на забезпечення підприємств необхідними імпортними складовими і поповнення бюджету країни за рахунок надходжень від експорту продовольства.

Але необхідно спрямувати зусилля на збільшення доданої вартості експорту, що забезпечить надходження до місцевих бюджетів і збільшить кількість робочих місць. Потрібно вдосконалити технології переробки та зберігання сировини.

В Україні на сьогодні реалізовано фінансову підтримку домогосподарств від численних фондів, які за різноманітними програмами пропонують допомогу. Однак присутній значний прошарок населення, який не охоплений зазначеною інформацією. Виходячи з цього, доцільно виділити напрям інформаційного забезпечення, який включатиме діджиталізацію та розповсюдження інформації для населення в регіонах з питань продовольчої та фінансової підтримки.

Основні засади продовольчої безпеки та шляхи її досягнення й моніторингу мають містити таку послідовність дій:

- 1) обґрунтування та затвердження на законодавчому рівні основних понять «продовольча безпека» і «продовольча незабезпеченість». Визначення основних принципів продовольчої безпеки, цілей і напрямів її досягнення у сучасних умовах;
- 2) аналіз світових підходів до оцінки та моніторингу продовольчої безпеки та впровадження їх на національному рівні;
- 3) оцінка ризиків, викликів і загроз продовольчій безпеці, прогнозування розвитку економіки та продовольчої системи;
- 4) узгодження основних індикаторів продовольчої безпеки з урахуванням світових тенденцій;
- 5) удосконалення законодавства та системи моніторингу продовольчої безпеки з урахуванням світових тенденцій;
- 6) аналіз динаміки та стану виробництва, споживання, експорту та імпорту харчової продукції з позиції їх відповідності продовольчій безпеці;
- 7) визначення та оцінка показників стану продовольчої безпеки, місця України у світі за обраною системою показників;
- 8) формування плану заходів, спрямованих на досягнення продовольчої безпеки, на рівнях держави, регіону, галузі, підприємств, людини, у коротко-, середньо- і довгостроковому періодах;
- 9) реалізація заходів, спрямованих на досягнення продовольчої безпеки, за центрами впливу;

10) моніторинг результатів і прийняття коригуючих дій.

Аналіз підходів до оцінки продовольчої безпеки в Україні і світі дає змогу визначити групу індикаторів, що враховують основи продовольчої безпеки, які закладені ФАО — за напрямками наявності, доступності, використання і стабільності. Мають бути враховані індикатори рівня і якості харчування; економічної і фізичної доступності продовольства (включаючи рівень та волатильність цін, логістику постачання, стан доріг, ринкової стабільності і продовольчої незалежності, а також екологічна складова.

Висновки

Узагальнення напрацювань сучасних учених, світового досвіду та чинного законодавства дало змогу сформулювати основні принципи та аспекти продовольчої безпеки, що містять економічну, соціальну, політичну та екологічну складові, ознаки самозабезпеченості, стабільності, доступності, збалансованості і якості продовольства, а також достатність доступу до продовольчих ресурсів усіх верств населення за умов забезпечення платоспроможного попиту населення.

Потребує вдосконалення законодавство у сфері продовольчої безпеки, зокрема Закону України «Про національну безпеку» у частині обґрунтування поняття продовольчої безпеки, яке було вилучено із попередньої редакції. На часі є осучаснення методики оцінки індикаторів продовольчої безпеки з урахуванням напрацювань ФАО, механізму оприлюднення та моніторингу відповідних показників; вдосконалення законодавства у сфері продовольчої безпеки в Україні. Основні засади продовольчої безпеки, шляхи її досягнення та моніторингу мають містити алгоритм послідовності дій, що включає обґрунтування та затвердження на законодавчому рівні основних понять, аналіз світових підходів до оцінки і моніторингу продовольчої безпеки і впровадження їх на національному рівні, оцінку можливостей, ризиків і загроз, аналіз динаміки основних складових ринку, формування плану заходів для забезпечення продовольчої безпеки, моніторинг результатів і прийняття коригуючих дій. Запропонована концептуальна модель забезпечення продовольчої безпеки надає можливість виявити та оцінити її стан і складові, зовнішні і внутрішні чинники впливу, виклики і можливості, а також слугуватиме дієвим інструментом для формування аграрної політики в галузі продовольчої безпеки. Удосконалені підходи до оцінки стану продовольчої безпеки мають базуватися на індикаторах ФАО і національних особливостях з урахуванням сучасних викликів.

Література

Алексеева, Я. (2015). Наукові засади визначення продовольчої безпеки. *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць*, 42, 100—107.

Бабич, М. М. (2018). Індикатори продовольчої безпеки в Україні: тенденції розвитку. *Економіка АПК*, 5, 41—50.

Внутрішньо переміщені особи. (2023). Взято з <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.

Гобела, В., Мельник, С., & Курляк, М. (2022). Продовольча безпека України на фоні війни: оцінка стану та прогнозування тенденцій. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 2(02), 92—98. doi: 10.32782/dees.2-16.

Гуманітарної допомоги потребує 40% населення України — ООН (2024). Взято з <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3863796-gumanitarnoi-dopomogi-potrebuie-40-naselenna-ukraini-onn.html>.

Державна служба статистики України. (2024). Взято з www.ukrstat.gov.ua.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». (2022). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>.

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». (2024). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

Закон України «Про національну безпеку України». (2018). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

Закон України «Про основи національної безпеки України». (2023). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

Залізнюк, В. П. (2018). Цільові орієнтири та методологічні принципи реалізації державної політики в забезпеченні продовольчої безпеки. *Вісник національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*, 2(9), 24—30. doi:10.5281/zenodo.1491404.

Кваша, С. М. (2000). *Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку*. Київ: ЗАТ «НІЧЛАВА».

Коваленко, О. В., Куць, О. І., & Бокій, О. В. (2020). *Концептуальні засади формування економічної політики та механізмів розвитку харчової промисловості*. Київ: Інститут продовольчих ресурсів НААН.

Колісник, Г. М. (2015). Продовольча безпека України та особливості її розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 5, 72—76. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepsru_2015_5_19.

Конституція України (2016). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Малигіна, В. Д. (2011). *Методологія забезпечення продовольчої безпеки країни: монографія*. Донецьк: видавництво Ноулідж.

Манзій, І. Б. (2008). Продовольча безпека: структура, принципи, реальність загроз. *Вісник Сумського національного аграрного університету*, 8/1(31), 27—31.

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки». (2007). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text>.

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». (2022). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#Text>.

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації» (2024). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#Text>.

Сичевський, М. П. (2019). Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. *Економіка АПК*, 1, 6—17.

Allee, A., Lynd, L. R., & Vaze, V. (2021). Cross-national analysis of food security drivers: comparing results based on the Food Insecurity Experience Scale and Global Food Security Index. *Food Security*, 13(5), 1245—1261. doi:10.1007/s12571-021-01156-w.

Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023). Available at <http://www.fao.org/home/en/>.

Global Food Security Index 2022 (2022). Available at https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/resources/Economist_Impact_GFSI_2022_Website_Navigation_Guide_Sep_2022.pdf.

Global strategic framework for Food Security and Nutrition (GSF). (2017). 35 p. Available at <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/7b5ef32b-5224-4d1b-9e85-3f567102a3cc/content>.

Griver, S. and Fischhendler, I. (2021). The Social Construction of Food Security: The Israeli Case. 13(5), 1303—1321. doi:10.1007/s12571-021-01169-5.

Moore, R., Dada, S., Emmambux, M. N., Samuels, A. (2021). Food and nutrition security in persons with disabilities. A scoping review. *Global food security-agriculture policy economics and environment*, 31. Article Number 100581. doi:10.1016/j.gfs.2021.100581.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1966). Available at <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>.

International Fund for Agricultural Development. (2023). Available at <https://www.ifad.org>.

Nicholson, C. F., Stephens, E. C., Kopainsky, B., Jones, A. D., Parsons, D., & Garrett, J. (2021). Food security outcomes in agricultural systems models: Current status and recommended improvements. *Agricultural Systems*, 188, Article Number 103028. doi:10.1016/j.agsy.2020.103028.

The State of Food Security and Nutrition in the World Report 2023: Urbanization, agrifood systems transformation and healthy diets across the rural-urban continuum. (2023). Available at https://reliefweb.int/report/world/state-food-security-and-nutrition-world-report-2023-urbanization-agrifood-systems-transformation-and-healthy-diets-across-rural-urban-continuum?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwv7O0BhDwARIsAC0sjW0VJdbMo1my8eXbrpuGKwsLNM7NDMpLXdRcuIncIDeRM0BNfWQunnQaArFvEALw_wcB.

Zhao, S. C., Li, T. Y., & Wang, G. G. (2023). Agricultural Food System Transformation on China's Food Security. *Foods*, 12(15), Article Number 2906. doi:10.3390/foods12152906.

Worldbank (2024). Food security trends in 2024 and beyond. Available at <https://blogs.worldbank.org/en/agfood/food-security-trends-2024-and-beyond>.

World Food Programme. United Nations. (2023). Available at <https://www.wfp.org/who-we-are>.